

Міжнародні кредити – порятунок чи зашморг для України?

У березні 2009 року в Києві відбулася прес-конференція провідних українських економістів **Олега Соскіна**, директора Інституту трансформації суспільства, професора Національної академії управління України; **Антоня Філіпенка**, доктора економічних наук, професора кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президента Української асоціації економістів-міжнародників; **Валерія Новицького**, доктора економічних наук, професора, чл.-кор. НАН України, заступника директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України; **Олександра Рябенка**, доктора економічних наук, директора Міжнародного інституту приватизації, управління власністю та інвестицій. Пресова конференція мала назву: «Чи врятують Україну міжнародні кредити? Що замість цього?»

На терезах економічної кризи політичне питання: чи варто рятувати українську економіку західними і російськими грошима? Точніше – кредитами, за якими стоять не лише вічнозелені Франкліни і Лінкольни, а й пакети обіцянок. І якщо з \$16,43 млрд. МВФ все начебто ясно, то розмови про те, що на кремлівські \$5 млрд. ми можемо розраховувати лише в обмін на українську ГТС, не вщухають. У питанні, чим і хто платитиме за «стабілізацію економіки країни в умовах кризи», думки розходяться. Так само, як і при обговоренні необхідності допомоги банкам, які роздавали наліво і направо незабезпечені та ризиковані кредити. А тут ще і ЄБРР зі своїми \$0,5 млрд. Теж, до речі, тенденція: чимдалі у кризи, тим дають менше? Відповіді на ці питання під час прес-конференції озвучили відомі економічні експерти.

Олег Соскін,
директор Інституту трансформації суспільства,
професор Національної академії управління України

Україна занурюється у кризу.
Чи врятують нас
міжнародні запозичення?

Криза вирує в усьому світі – десь більшою, десь меншою мірою. Є й такі країни, які практично не постраждали від неї, наприклад – Словаччина, що розташована поруч із нами. Вона дуже успішно переборює кризу й показує, що коли правильно побудований процес оновлення внутрішньої економіки, то із зовнішньою кризою можна впоратися.

Не можна погоджуватися із твердженням керівництва нашої держави – і Прем'єра, і Президента, і Верховної Ради, – що головною причиною істотного погіршення економічного розвитку є зовнішні фактори. Впевнений, що кризу породили та поглибили саме внутрішні фактори. Протягом 2008 р. провідні українські макроекономісти наголошували, що економічна політика Уряду й монетарна політика Нацбанку є неадекватними ситуації і призведуть до негативних наслідків. Можна підняти архіви щомісячних засідань Українського клубу економістів, які попереджали, що такі дії наших керівників заведуть Україну у прірву. Ми повинні розуміти: українська економіка розвивалася за моделлю так званої карнавальної економіки. Це економіка, яка не здатна до

розширеного відтворення і живе за рахунок проїдання зовнішніх позик. Фактично Україна на 80% підтримувала процес відтворення в державі завдяки таким позикам. За останні 4 роки ми накопичили зовнішній державний і корпоративний борг на загальну суму \$120 млрд., з яких державний борг сягає \$15 млрд., або 8% ВВП країни. За оцінками швейцарського банку *Credit Swiss*, зі \$103 млрд. зовнішнього боргу українських банків, підприємств та корпорацій у 2009 р. Україні доведеться повернути \$38 млрд. Але де ж брати такі кошти?

В Україні відбувається стрімке падіння всіх економічних показників. За нашими оцінками, у першому кварталі 2009 р. скорочення ВВП становило не менш як 20%, обсягів промислового виробництва – 32%, зовнішньоторговельного обороту – 40% порівняно з I кварталом 2008 р. Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного обороту товарами за I квартал 2009 р. склало \$1,4 млрд. Отже, відбувається стрімке падіння всіх економічних показників. Це запущені довгі кризові цикли.

Реальна інфляція за три місяці 2009 р. досягла рівня 6%, хоч Уряд запланував 9,5% на цілий рік. Таким чи-

ном, за I квартал майже весь річний рівень інфляції вичерпано. Ю. Тимошенко наголошувала, що ВВП у цьому році збільшиться на 2%, але, за нашими підрахунками, буде падіння ВВП за рік мінімум на 20%. Очевидно, що всі економічні показники, які закладені в бюджеті, не відповідатимуть дійсності.

Сьогодні відбувається збільшення зовнішнього боргу шляхом запозичень через випуск і розміщення облігацій внутрішньої державної позики. Необхідно відзначити, що на кінець 2007 р. в Україні було емітовано ОВДП на суму 9,4 млрд. грн., на кінець 2008 р. ця цифра вже становила 17,6 млрд. грн., тобто внутрішні запозичення збільшилися на 8 млрд. грн. за один рік. Але якщо подивитись на I квартал 2009 року, то цей показник просто вражає своїми обсягами: на 05.01.2009 р. – 29,2 млрд. грн., на 30.03.2009 р. – 35,3 млрд. грн.

За даними НБУ, від початку 2009 року (у січні-березні) золотовалютні резерви Нацбанку зменшилися на 21,8%, або на \$7,0699 млрд. із \$31,54333 млрд. У березні золотовалютні резерви Національного банку скоротилися на 4,0%, або на \$1,06652 млрд., склавши на 31 березня \$25,39222 млрд.

Відбулася серйозна девальвація української гривні – на понад 50%. Це означає, що Україна як велика корпорація, з її потужними землями, підприємствами, населенням на світовому ринку сьогодні стала коштувати наполовину дешевше, ніж до вересня 2008 року. Україна втратила вже 1/2 своєї ліквідної вартості як країна. А якщо взяти до уваги той факт, що зупинилося 50% підприємств, то це втрата промислової форми капіталу. Мільйони людей скорочені – це втрата якості людського капіталу, адже знадобиться не менш як півроку, щоб його реабілітувати і відновити спроможність виконувати професійні функції на підприємстві.

Отже, аналіз динаміки основних економічних показників засвідчує поглиблення кризи в Україні. Чи можна вийти із цієї критичної ситуації? Так. Але для цього необхідно виробити відповідний план дій. Можливі три його варіанти:

1. Нічого не робити й пустити все на самоплив.
2. «Закручувати гайки», тобто посилювати роль держави.
3. Рухатися шляхом радикальних економічних трансформацій, створюючи якнайкращі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, передаючи якнайбільше фінансових ресурсів і повноважень на місце.

Тільки третій шлях дасть можливість, щоб на державних «каменях» карнавальної економіки проросли – ні, не квіти, вони відразу не з'являться, – а хоча б мохи.

А яким шляхом сьогодні веде нас українська держава, і що нас чекає?

Майже ніхто не знає, скільки триватиме економічна криза у світі та Україні. Висуваються різні передбачення, але мій прогноз такий – мінімум три роки, оскільки збіглися у часі різні цикли: десятилітній, тридцятилітній і столітній. Отже, треба готуватися до того, що ситуація в цілому ускладнюватиметься протягом 2009–2011 рр. і треба вживати заходів, адекватних новим викликам.

Але виникає питання: за рахунок яких джерел ми будемо переборювати цю кризу? Сьогодні від керівників держави ми чуємо тільки одне: наш порятунок – зовнішні позики. Так було раніше, так буде і зараз. Усі, як на Бога, моляться на Міжнародний валютний фонд. Україна звернулася по позику до МВФ ще у жовтні 2008 року, а 5 листопада він ухвалив рішення про виділення

нам стабілізаційного кредиту обсягом \$16,43 млрд. для зміцнення довіри у фінансовому секторі й допомоги економіці нашої країни, яка постраждала від світової фінансової кризи. У листопаді 2008 року Україна отримала перший транш кредиту в розмірі \$4,5 млрд. Програма передбачає щоквартальну перевірку місією Фонду виконання Україною умов меморандуму економічної політики, підписаного українським керівництвом. У випадку їхнього дотримання наступний транш повинен був надійти 15 лютого (SDR1,25 млрд.), потім – 15 травня (SDR2,5 млрд.), 15 серпня (SDR0,75 млрд.) і 15 листопада (SDR2 млрд.) 2009 року.

Україна наразі чекає другого траншу МВФ, терміни надання якого зірвали. Делегація Фонду приїжджає, робить моніторинг і відмовляє нам у коштах, оскільки ми не виконали ряду вимог МВФ. Однак ні від Верховної Ради, на від НБУ, ні від ЗМІ ми не чуємо відповідної оцінки чергового провалу переговорів із МВФ. А потрібно казати про те, що Уряд виявився не здатним здійснювати міжнародні зобов'язання, вести переговори з МВФ. Таким чином, по суті, Кабміну на рівні міжнародних фінансових організацій висловлена недовіра. Український уряд разом із керівництвом Нацбанку зазнав фіаско у цій справі.

Річ у тім, що Міжнародний валютний фонд – це потужна міжнародна фінансова організація, до складу якої входять країни-члени, зокрема і Україна. МВФ має чітко вписані статут та вимоги, і якщо він вважає, що його країна-член (у нашому випадку – Україна) порушила вимоги, то Фонд припиняє з нею переговори. За програмою *stand by* МВФ відкриває країні кредитну лінію на підтримку національної банківської системи, а не покриття дефіциту Держбюджету. Для нас це повинно бути незаперечним. А якщо Україні не перераховують другий транш, то це означає, що вона порушила статутні вимоги і зобов'язання, працюючи із першим траншем. Висловлюються думки, що ці гроші були використані не за призначенням, перекачані через бюджет і до того ж за непрозорою схемою.

Ю. Тимошенко навіть не хоче вступати в дискусію щодо якості бюджету на 2009 рік. Вона фактично гвалтує Міжнародний валютний фонд, примушуючи його надати другий і третій транші на умовах, які їй потрібні. Прем'єр наполягає на тому, щоб фактично не змінювати структуру державного бюджету, залишити його дефіцит в сумі 30 млрд. грн., запозичення (внутрішні і зовнішні) – 89 млрд. грн., віртуальні доходи від приватизації – майже 9 млрд. грн. Зрозуміло, що за такою структурою бюджету надання коштів МВФ є малоімовірним.

Якщо МВФ не виділить другий транш для України, то це означатиме, що жодний банк, жодна міжнародна фінансова установа чи цивілізована країна не дасть нам кредитів для того, щоб підтримати ліквідність національної фінансової системи. Адже наразі жодна із країн, до яких звернулася Прем'єр-міністр із проханням позичити Україні кошти, не дала позитивної відповіді. Кредит може надати тільки Росія, але під гарантії, що вона стане власником української газотранспортної системи, і під 12–15% річних. До того ж живих грошей Росія не дасть – вона може позичити нам свій газ на певну суму, наприклад на \$5 млрд., але за дуже високою ціною, скажімо по \$360 за 1 тис. куб. м.

Європейський банк реконструкції та розвитку готовий і веде сьогодні переговори з Україною про те, щоб надати кредит в обсязі 500 млн. євро для підтримання нашої банківської системи та рекапіталізації україн-

ських банків. Це надзвичайно важливо і потрібно для України, хоч і не думаю, що може бути виділена така велика сума. Питання полягає в тому, як відбуватиметься рекапіталізація і чи буде прозорим цей процес. Адже в Нацбанку наразі немає команди кризових менеджерів, які б відповідали за банківську стратегію, діяли б дуже рішуче, не мали старих зв'язків і не були пов'язані із не зовсім прозорими операціями, які здійснювалися останні п'ять років. Керівництво НБУ (В.Стельмах, В.Шаповал та ін.) начебто і виконує свої функції, але фактично воно не спроможне вести рівноправні переговори зі Світовим банком, МВФ, ЄБРР.

У банківській сфері у I кварталі 2009 р. спостерігаються три основні тенденції. *По-перше*, грошова маса у гривні не збільшується, і це добре, бо свідчить про те, що гривневий верстат не запущений. *По-друге*, залишки коштів на кореспондентських та транзитних рахунках українських банків зменшуються і нині (на кінець березня) налічують лише 18 млрд. грн. Це достатньо низька цифра, що вказує на зменшення обсягів платежів, у т.ч. валютних операцій, між клієнтами банків через відсутність гривневої маси. Чи був цей показник колись меншим? Так. У 2008 р. він становив у деякі періоди 14 млрд. грн., у 2007-му – навіть менш ніж 13 млрд. грн. Але ці роки були благополучними, бо в Україну рухався великий потік грошей із-за кордону, яких сьогодні немає. Саме через брак коштів Уряд не може наповнити бюджет, виплачувати заробітну плату в державному секторі, робити соціальні виплати і т. ін. *По-третє*, є велика небезпека, що 10–15 банків у найближчий час впадуть і там потрібно буде проводити процедуру банкрутства. Як відомо, сьогодні НБУ призначив тимчасових керуючих в 11 комерційних банках. Тож ідеться про катастрофічне становище нашої банківської системи.

Що, на мою думку, у такій ситуації мусять робити Національний банк та Уряд?

Нацбанк повинен, *по-перше*, вилучати з обігу зайву готівкову гривню, оскільки ВВП зменшився, і дозволити використання вільноконвертованої валюти для здійснення будь-яких розрахунків. Це відразу зніме тиск на гривню, який зараз відчувається. І вже тоді потихеньку виліковувати гривню.

По-друге, НБУ має здійснювати не тільки рекапіталізацію і переведення банків у державну власність, а їх продаж. Особливо це стосується тих українських банків, які є напівбанкрути і знаходяться на межі введення тимчасово керуючого від Нацбанку. Достатньо відвідати офіси деяких банків та подивитися, чи стоять там черги і чи введений ліміт на отримання готівкових коштів. Є банки, які обмежують видання готівки на день сумою 1000 грн. або навіть і 50 грн. Це означає, що вони перебувають на порозі введення тимчасової адміністрації. Тож Нацбанк має створити групу кризових менеджерів, яка безпосередньо займатиметься продажем проблемних банків іноземним інвесторам. Потрібно негайно звернутися до норвежців, фіннів, датчан, швейцарців, люксембуржців – до всіх, хто зможе купити українські банки, бо наша держава не має коштів на масштабну рекапіталізацію. Про це доцільно говорити і з ЄБРР. Можливо, він викупив би контрольний пакет цих банків на певний період часу, допоки не буде здійснена їх санація і приведення до нормального ліквідного стану.

По-третє, НБУ слід взаємодіяти із СБУ та прокуратурою, яка має за фактом неповернення клієнтам депозитів порушувати кримінальні справи проти керівництва комерційних банків.

Кабмін повинен негайно зробити секвестр Державного бюджету («секвестр» – скорочення видатків при виконанні окремих статей або всього державного бюджету), скоротити його витрати щонайменше на 70 млрд. грн., а відтак і дефіцит, бо час спливає, а проблеми не вирішуються. Натомість наростає «сніжна куля» невивлат за зобов'язаннями Уряду. На цьому тлі Уряд дав команду Державному комітету статистики приховувати інформацію про реальну динаміку основних економічних показників, і насамперед ВВП. Це означає, що ми повертаємося до системи радянсько-комуністичних часів. Зрозуміло, що в такій ситуації Держкомстатистиці потрібно вивести із підпорядкування Прем'єр-міністра. За нашими оцінками, якщо не здійснювати дієвих антикризових кроків, падіння ВВП у цьому році становитиме щонайменше 20%, а інфляція споживчих цін сягне 30% річних.

Уряд має скасувати всі обмеження на реєстрацію, створення і функціонування малого та середнього бізнесу. Зокрема юридичні особи, які працюють на єдиному 10%-му податку, повинні мати межу грошових надходжень не у 300 тис. грн. на рік (за курсом 1 євро = 10 грн. це становить лише 30 тис. євро на рік), а щонайменше – у 10 млн. грн. Слід також зняти всі обмеження для підприємців при відкритті нових банківських рахунків (наприклад, сьогодні для цього потрібно в нотаріальній конторі брати витяг із Державного реєстру, але для чого це робити за наявності свідоцтва про реєстрацію?). Необхідно, щоб малі підприємства, які працюють на єдиному податку, здавали звіти у всі контрольні інстанції, в тому числі Пенсійний фонд, один раз на рік.

Уряд мусить розглянути як антикризовий захід можливість денонсувати Угоду з Росією про постачання газу. Життя показало, що коли російська сторона перекрила нам газовий вентиль, то в Україні одразу почалася стабілізація курсу гривні, а курс російського рубля став падати. За умовами нинішньої Угоди щомісяця ми повинні платити Росії в середньому \$1,2 млрд., або фактично половину надходжень у Держбюджет. Потрібно чітко підрахувати, скільки газу наразі споживає Україна, і за результатами розрахунків переглянути українсько-російські газові домовленості. Нам слід також вести переговори про реальну транзитну ставку в розмірі 4 євро за 1000 куб. м на 100 км і робити це необхідно не з Росією, а із західноєвропейськими країнами, оскільки вони є власниками газу, що транспортується через територію України. І тоді ми свою економіку звільнимо від російського зашморгу.

Наступним заходом Уряду, на наш погляд, має бути введення державної монополії на виробництво та продаж алкогольних напоїв, тютюну, діяльність казино, стриптиз-барів і т. ін. Таким чином держава зможе збирати додатково щонайменше 15 млрд. грн. на місяць і мати постійне джерело поповнення Держбюджету.

Якщо НБУ та Уряд зроблять хоча б перелічені вище кроки, то можна буде стабілізувати фінансово-економічну ситуацію в Україні.

Відтак запозичення коштів у формі міжнародних кредитів від МВФ Україні будуть вже не потрібні. Ми здатні виправити фінансово-економічну ситуацію самостійно. Для цього слід здійснити глибокі економічні трансформації, демонтувати кланово-корпоративну систему в нашій державі. А інакше борги по зарплатах зростати-

муть, невиплати по пенсіях – накопичуватимуться, закриття підприємств набере масового характеру й будуть зруйновані цілі галузі, третина українських банків збанкрутує. Це буде свідченням того, що ми знаходимося на межі внутрішнього дефолту.

Тож погіршення рейтингу нашої країни міжнародними рейтинговими агентствами об'єктивно обумовлено. Не думаю, щоб тут вагому роль відігравав суб'єктивний фактор, тобто щоб хтось був зацікавлений штучно і системно знижувати рейтинг Україні. Навпаки, падіння української економіки західні лідери розглядають як таке, що може призвести до тяжких наслідків для європейської економічної системи в цілому.

Керівники українські держави мають бути свідомі того, що нині йдеться про долю України та можливість її існування як незалежної держави. І неважливо, що комусь

подобається Ю. Тимошенко, комусь – В. Ющенко, В. Янукович, В. Литвин чи комуністи. Сьогодні має значення лише одне: наскільки діяльність людей, яким народ довірив владу, відповідає його інтересам. Чимало українських громадян, які втратили довіру до наших лідерів, прагнуть «сильної руки». Такий варіант в Україні неможливий, якщо ми хочемо бути цивілізованою європейською державою. До того ж у нас немає людини, яка за своєю сумарною інтелектуальною силою може переважити сумарну інтелектуальну силу українського народу.

Якщо зробити позитивні зміни в економічній системі, розламати фінансово-економічну монополію, розкрячати підприємницьку активність людей, провести радикальну реформу виборчої системи і місцевого самоврядування, то ностальгія за «сильною рукою» розтане, як сніг на сонці.

Антон Філіпенко,

доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Президент Української асоціації економістів-міжнародників

Зовнішні запозичення України: доцільність отримання, ефективність використання

Зовнішні запозичення є світовою практикою, до якої вдаються практично всі країни світу. Можна звернутися по кредити до Міжнародного валютного фонду, Світового банку, ЄБРР чи континентальних банків розвитку, які існують у деяких регіонах. Цей процес відбувається постійно, з деякою періодичністю. Не було б тут, можливо, гострої проблеми і для України, якби не йшлося про якість залучених ресурсів, їх наповнення та використання.

Кредит стенд-бай надається МВФ як «швидка допомога» і передбачає вжиття певних заходів, які повинні допомогти вивести країну із кризової ситуації. Він повинен сприяти врегулюванню проблеми боргу, який утворився у країні. Насамперед береться до уваги внутрішній борг держави перед своїми громадянами через неможливість виконання соціальних зобов'язань. Коли держава заборгувала своїм громадянам, вона отримує кредит в іншій установі того, щоб розрахуватись із населенням. Так схематично виглядає цей варіант кредитування.

Міжнародний валютний фонд також надає позики на розширене фінансування, структурні реформи й інші важливі цілі, пов'язані з економічним розвитком, реформами, поліпшенням якості життя.

Слід зауважити, що МВФ не є суб'єктом міжнародної економічної діяльності. Він сам залучає депозити, живе на внески учасників цієї організації і є не надто багатою структурою. Наразі Фонд відчуває дефіцит ресурсів. Про це, зокрема, свідчать рішення Лондонського саміту G20.

На поповнення активів МВФ Японія обіцяє виділити \$100 млрд., приблизно стільки ж нададуть Сполучені Штати Америки й деякі інші держави. За такими фінансовими інтервенціями проглядається пряма зацікавленість вкладників, оскільки в МВФ голоси розподіляються не так, як в ООН (одна країна – один голос), а за величиною внеску і обсягом капіталу учасника.

Тож проблема полягає не в отриманні кредиту, а в тому, яка його якість і як використовуються запозичені кошти. У цьому контексті необхідно відзначити два моменти.

Перший: якщо держава отримує кредит МВФ, перебуваючи у складному економічному становищі, то це начебто позитивний сигнал для інших інвесторів про те, що Фонд довіряє цій країні. І справді, нам одним із перших серед держав, які потрапили у скруту, пообіцяли великий кредит – майже \$17 млрд. Тим самим МВФ засвідчив, що з Україною можна мати справу, розвивати тут бізнес, як це було останні 2–4 роки.

Другий: якщо надходять іноземні кошти, НБУ викуповує їх і залучає до золотовалютних резервів. Він змушений придбавати цю валюту (а наразі йдеться поки що про перший транш) за гривню, для чого здійснює її емісію. Якщо ж пропозиція гривні на грошовому ринку збільшується, то відповідно вона здешевлюється, що призводить до зростання інфляції. Отже, тут ситуація дужа непроста. З одного боку, щоб отримати кредити в доларах, Нацбанк емітує додаткову гривневу масу, і це є